

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української філології

Курсова робота

на тему:

**«СЛОВОТВИР ОРНІТОНІМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ»**

студентки групи СЛ(укр) 03-21
філологічний факультет освітніх технологій
спеціальності 014 Середня освіта,
спеціалізації 014.01 Українська мова і література,
освітньої програми Українська мова і література,
англійська мова, зарубіжна література
Чернявської Діани Олександрівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент Заскалета В. П.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Члени комісії:

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	7
1.1. Поняття про способи творення.....	7
1.2. Морфологічні способи.....	10
1.2.1. Афіксація.....	11
1.2.2. Складання.....	13
1.3. Неморфологічні способи.....	14
1.3.1. Лексико-синтаксичний спосіб творення.....	14
1.3.2. Лексико-семантичний спосіб творення.....	15
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2. МОРФОЛОГІЙНА ДЕРИВАЦІЯ ОРНІТОНІМІВ	
2.1. Афіксальні найменування.....	17
2.1.1. Суфіксація.....	17
2.1.2. Конфіксація.....	24
2.1.3. Безафіксний спосіб.....	24
2.2. Складні найменування.....	24
2.2.1. Чисте складання.....	24
2.2.2. Складання з суфіксацією.....	25
2.3. Семантика твірної бази орнітонімів.....	23
Висновки до розділу 2	26
РОЗДІЛ 3. НЕМОРФОЛОГІЙНА ДЕРИВАЦІЯ ОРНІТОНІМІВ	
3.1. Назви птахів, утворені лексико-синтаксичним способом.....	27
3.2. Назви птахів, утворені лексико-семантичним способом.....	27
Висновки до розділу 3.....	27
ВИСНОВКИ.....	28
РЕЗЮМЕ.....	30
RESUME.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	32

ВСТУП

Мова є найціннішим винаходом людства. Має важливу роль у формуванні нашої ідентичності та сприяє здатності спілкуватися, виражати думки та передавати знання. Відображає культурні та історичні аспекти нашого суспільства. Вбирає в себе багатство культурних відтінків, традицій, які зберігають унікальність кожного народу та кожної спільноти. Вивчення та збереження мовної спадщини

Мова є найважливішим засобом спілкування між людьми. Вона є складною системою знаків, яка не лише допомагає нам сприймати навколишній світ, але й фіксує наші спостереження та дослідження. Через мову ми можемо обмінюватися думками, ідеями, емоціями та планувати спільну діяльність. Мова дозволяє нам передавати знання з покоління в покоління, зберігаючи й удосконалюючи культурну спадщину людства. Вона не тільки сприяє зв'язку між суспільством, але й допомагає будувати соціальні структури та сприяє розвитку наук, мистецтв та технологій.

Мова широкий спектр засобів виразності, які взаємодіють між собою, щоб допомогти в передачі інформації та сприйнятті думок і почуттів. Ці засоби організовані в структуровану систему, яка дозволяє мові функціонувати ефективно. Розподілені вони на підсистеми, що називаються структурних рівнів мови – фонетичного, морфемного, словотвірного, лексичного, морфологічного, синтаксичного, стилістичного. Кожен рівень має свої правила, які сприяють ефективній комунікації. Мова функціонує виконуючи свою суспільну і комунікативну роль лиш за умови взаємодії всіх рівнів, цілеспрямованого використання властивих їм засобів. Вивчення і майстерне використання цих мовних елементів на будь-якому рівні є важливою передумовою успішної взаємодії між людьми та в суспільстві загалом. Однією з ключових особливостей української мови є її здатність до постійного розширення словникового складу завдяки процесам словотворення.

Динаміка мови найбільш яскраво відображається у її словниковому складі, який суттєво формується зовнішніми факторами. Будь-яке нове поняття що

виникають від колективної мовної свідомості нового часу, потребує своєї назви; поява нових досягнень людської діяльності призводить до появи нових термінів.

Вивчення способів творення є важливим завданням лінгвістики. Різні аспекти роботи над словотвором розглядали: М. Плющ, Л. Симоненко, В. Горпинич, К. Городенська, І. Ковалик.

Важливий аспект в лінгвістиці є ономасіологія, яка вивчає процеси створення та функціонування словникового складу. Словники сприяють підвищенню культури мови, допомагаючи мовцеві точніше і ефективніше висловлювати свої думки. У сучасних ономасіологічних дослідженнях, де вивчають закономірності називання об'єктів і явищ мовою, особливу увагу приділяють аналізу мотивувальних ознак у плані їх змісту.

Україна має розмаїтий спадок і традиції народу, багата природними ресурсами та різноманітними видами, має велику кількість орнітонімів, які населяють територію. Орнітоніми – це назви птахів, які використовуються для ідентичності пернах представників. Україна багата на різноманітних птахів, має великий обсяг лексичного матеріалу, пов'язаного із назвами птахів. Цей обсяг постійно збільшується завдяки новим науковим дослідженням, поповненню слів та лінгвістична трансформація.

Дослідження лексики за тематичними групами, які відображають зв'язки предметів і явищ в реальній дійсності, допомагає розкрити багатогранність мови та її специфічні особливості пов'язані з певними знаннями та сферами. Аналіз орнітонімів розкриває їхню етимологію і походження, що дає можливість вивчати історію розвитку мови та її взаємодію з іншими мовами і культурами.

Дослідження у вітчизняному мовознавстві, які розкривають особливості функціонування орнітонімної лексики, що відноситься до назв птахів. Ці дослідження виконувались такими вченими як В. Бойко, В. Жайворонок, І. Марисова, В. Німчук. Незважаючи на велику кількість робіт у цій царені, залишаються нерозв'язані питання, пов'язані з походженням словотвору орнітонімів і їхнім місцем у світоглядній картині світу лінгвокультури. Деякі

дослідники розглядали реалізації концепту «птах» у мові, який є важливим елементом культурної картини світу українців.

Актуальність теми. Досі немає єдиної роботи, яка б давала цілісну картину про творення назв птахів в українській мові. Спостереження над орнітонімною лексикою допомагає вивчити їхню етимологію та визначити взаємозв'язок між різними значеннями. Всебічне дослідження словотворчої структури української орнітонімної лексики не може не викликати наукового зацікавлення цією галуззю. В українській дериватології, незважаючи на певні набутки у вивченні мовних явищ цієї лексики, не опрацьовані на рівні словотворчого поля досить поширені у слов'янських мовах лексичні одиниці.

Словотвірні процеси виявляють закономірності творення орнітонімів, які є цікавими об'єктами для дослідження. Зрозуміння цих словотвірних процесів розкриває аспекти культурного і природного спадку, як мова розвивається та адаптується до змін середовища.

Мета дослідження: проаналізувати творення українських орнітонімів.

Відповідно до мети було поставлено такі **завдання дослідження:**

1. опрацювати наукову літературу, присвячену різним аспектам назівництва птахів України;
2. знайти перелік та дібрати словники орнітонімів;
3. визначити за допомогою етимологічних словників походження літературних та народних назв птахів України;
4. проаналізувати орнітоніми з погляду їх походження;
5. з'ясувати способи творення похідних орнітонімів;
6. покласифікувати орнітоніми за способом творення;
7. покласифікувати орнітоніми за мотиваційною ознакою;

Об'єктом дослідження є українські орнітоніми.

Предметом дослідження є способи творення орнітонімів української мови та мотивація назв птахів.

Методи дослідження: теоретичний аналіз фахової літератури для з'ясування основних понять та теоретичних засад дослідження, системний аналіз

(збір фактичного матеріалу, його систематизація та аналіз), етимологічний аналіз (дослідження походження орнітонімів)

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено спробу структурувати орнітонімну лексику, зокрема за способами її творення, а також прокоментовано мовні процеси, що лежать в основі творення орнітонімної лексики. Дослідження етимології слів вимагає звернення до мовознавчих джерел та документів, щоб з'ясувати їхнє походження.

Теоретичне та практичне значення роботи в тому, щоб розглянути способи творення орнітонімів та прокоментувати мовні закономірності та етимологію.

РОЗДІЛ 1. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1. Поняття про способи словотворення

Мова – живе явище, яке постійно змінюється, пристосовуючись до змін суспільства. Частина слів зникає з активного словника, а нові слова з'являються відповідно до потреб часу. Цей неперервний процес забезпечує нові можливості ефективного спілкування в сучасному світі.

Розвиток та збагачення лексичного складу мови часто ґрунтується на використанні наявних мовних ресурсів. Мовна система використовує різноманітні словотворчі засоби, щоб розширювати свій лексичний запас. Українська мова постійно оновлює свій словниковий запас на базі вже наявних слів. Цей процес називається словотворенням, і він допомагає мові адаптуватися до змінних потреб та розвитку суспільства.

Значний внесок у розвиток дериватології і славістики вніс видатний український мовознавець І. І. Ковалик. Його праці мають вагоме значення для вивчення української мови та її походження. Він розглядав мову як систему, де всі її елементи були взаємопов'язаними та залежними один від одного. І. Ковалик істотно вплинув на розвиток вивчення словотвору в українській лінгвістиці. Досліджував процеси утворення слів, їх походження та взаємозв'язки в межах мовної системи. Важливим аспектом його дослідження була ідея розглядати словотвір як складну систему, де різні правила і засоби утворення слів взаємодіють. І. Ковалик (1979) увів термін «спосіб словотвору», пояснюючи його так: «структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у цій мові словотворчих ресурсів» (с. 26).

Л. Вакарюк & С. Панцьо (2007) у своєму словнику-довіднику «Український словотвір у термінах» наводять опис цього поняття таким чином: «спосіб словотворення – шлях, прийом утворення слів, у процесі якого твірна база перетворюється у похідне слово» (с. 189).

Опис концепції способу словотворення відображає основні принципи та ідеї, пов'язані з формуванням нових слів. В основі цього процесу відображено те, що утворення нових слів в мові відбувається за допомогою різноманітних морфологічних та синтаксичних процесів, що забезпечують гнучкість і експресивність мовного вираження.

В «Українська мова: енциклопедія» (2004) так подано значення цього терміна: «спосіб словотворення – прийом, зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної будови, звукового складу, лексичного значення), внаслідок чого утворюється нова похідна одиниця» (с. 636).

Словотворення в мові є постійним процесом, який відбувається як у природний спосіб, так і шляхом мовної творчості, оскільки дозволяє мові легко адаптуватися до змін у суспільстві, культурі та технологіях. Воно віддзеркалює особливості культури та історії мови, що змінюються з плином часу. Крім того, воно відображає вплив інших мов та культур на мову загалом, сприяючи мовному розвитку і міжкультурному обміну.

Значущі частини слова, словотвірні афікси й способи словотворення є об'єктом дослідження не лише морфеміки та словотвору, але й морфемно-словотвірної стилістики. За твердженням П. С. Дудика, (2005) морфемна стилістика вивчає стилістичні властивості морфем, а також способи їх поєднання у слова. Корені та афікси, важливі для розуміння того, як слово формується та які має стилістичні відтінки. Словотвірні афікси відіграють ключову роль у творенні нових слів і мають свої певні граматичні або семантичні значення (с. 19).

Засоби словотвору відіграють важливу роль у вираженні лексичних значень різних слів. Стилiстичні функції засобів словотвору різних мовних одиниць реалізуються в мовленні кожного окремого мовця як користувача засобами певного функціонального стилю і носія окремо взятої мови.

М. Я. Плющ (2005) визначає деривацію важливою галуззю мовознавства, оскільки деривація допомагає зрозуміти процеси створення нових слів у мові, їх зв'язки з базовими словами. «Словотвір, або деривація, – це розділ мовознавства,

який вивчає слова за способами і засобами їх творення та словотвірною структурою» (с. 20).

Способи словотворення розмежовують залежно від характеру словотвірних ресурсів та способів їх використання в процесах словотворення. Словотвірна система здатна охоплювати багато аспектів сучасної української мови і допомагати у формуванні нових слів за допомогою відповідних структур словотворення (Горпинич, 1999, с. 86).

В. О. Горпинич (1999) вніс вагомий внесок у вивчення української мови, зокрема у сфері словотвору, де вивчав способи утворення слів. Він розглядав спосіб словотвору як широкий термін, що охоплює різні типи словотвору, які мають спільні особливості утворення слів за допомогою певних морфем. Це допомагає дослідникам краще розуміти та аналізувати мову з погляду структури та формування слів. Цей науковець акцентує увагу на узагальненні та класифікації типів. Пояснюючи, що «спосіб словотворення має більш широкий спектр, ніж просто тип словотворення та це поняття об'єднує різні типи, які мають спільний вид форманта (наприклад, префікси, суфікси, постфікси тощо), відокремлюючись від конкретних утілень цих формантів у словах» (с. 113).

Відомі дві основні категорії класифікації способів формування слів:

1) традиційна класифікація ґрунтується на лексико-граматичному характері словотвірної бази та словотвірних засобів. Вона орієнтується на аналіз морфем (словотвірних частин слів) та словотвірних процесів, таких як приєднання афіксів. Сюди належать такі різновиди: суфіксальний (з нульовим суфіксом), префіксальний, постфіксальний, префіксально-суфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксальний-постфіксальний;

2) інша класифікація ґрунтується на виділенні основних компонентів словотвірних формантів. Ця класифікація більше акцентує на способах творення нових слів шляхом комбінування різних компонентів, таких як корені, афікси, інтерфікси. Цю групу становлять такі різновиди: складний спосіб словотворення з двома і більше твірними основами, суфіксально-складний, префіксально-

складний, зрощення. Обидві ці класифікації допомагають вивчати та розуміти процеси словотворення в мові (Словотвір сучасної української літературної мови, 1979, с. 113).

З погляду словотвору як розділу граматики в українській мові виокремлюють морфологічні та неморфологічні способи словотвору, які по-різному виявляються на стилістичному рівні. Їх кваліфікують відповідно до того, які засоби використано для вираження словотвірного значення похідного слова.

1.2. Морфологічні способи

Морфологічний спосіб творення є одним з найпоширеніших та продуктивних методів для розширення словникового складу мови. Цей спосіб ґрунтується на зміні морфем, які дозволяють створювати нові слова на основі наявних. Дозволяє мові адаптуватися до потреб і розвиватися відповідно до змін у сферах життя. Шляхом додавання або зміни морфем у словах створюються нові позначення для нових понять, які виникають. «До морфологічного способу словотворення належать всі способи формування слів, ґрунтовані на використанні морфем: суфіксальний, префіксальний, безафіксальний, постфіксальний, суфіксально-префіксальний, основоскладання» (Горпинич, 1999, с. 113)

Морфологічний спосіб творення слів представлений трьома основними різновидами: афіксація, словоскладання та аббревіація. Оскільки орнітоми – це назви істот – іменники, то, очевидно, більшість з них утворені афіксацією та складанням. Припускаємо, що з-поміж назв птахів нам не вдасться зафіксувати тих, що утворені аббревіацією, тому нижче говоритимемо лише про афіксацію та складання як різновиди морфологічної деривації.

1.2.1. Афіксація

Афіксальний спосіб словотворення є найпоширенішим та ефективним в українській мові. Афіксація полягає у додаванні афіксальних морфем до кореня

слова або похідної твірної основи за певними словотвірними моделями. Цей спосіб відбувається відповідно до словотвірних правил і моделей, які властиві конкретній мові і відіграє важливу роль у розширенні словникового запасу та вираженні нових концепцій і ідей.

Л. Вакарюк & С. Панцьо (2007) у своєму словнику-довіднику «Український словотвір у термінах» подають визначення афіксального словотворення так: «Це такий спосіб утворення слів, при якому основним засобом вираження дериваційного значення похідного слова є афікс (сам чи в сполученні з іншими засобами)» (с. 190).

Різновидами афіксації при творенні слів є: власне афіксація (префіксальна, суфіксальна та безафіксна деривація) та конфіксація (префіксально-суфіксальна, префіксально-постфіксальна, суфіксально-постфіксальна деривація) (Горпинич, 1999, с. 115).

В «Українська мов: енциклопедія» (2004) подано таке визначення К. Городенської префіксального словотворення: «префіксація – це творення слів за допомогою словотворчих префіксів. Його специфіка полягає у тому, що префікси як словотворчі форманти приєднуються до цілого слова, утворюючи нові слова того самого лексико-граматичного класу» (с. 521).

Н. Ф. Клименко зауважила, що префіксація є словотворчим процесом, коли префікс додається до слова для утворення нового, виконуючи роль проміжного елемента між морфемними частинами слова, сполучаючи афіксальний процес з процесом словоскладання. При префіксальному способі утворення слів, нове слово формується додаванням префікса до основи слова, що дозволяє зберегти його належність до тієї самої частини мови (Словотвір сучасної української літературної мови, 1979, с. 231).

Отже, основними особливостями префіксації в українській мові є: утворена словоформа має ту саму основу, що й вихідне слово; префікс не змінює частиномовної належності похідного слова; при додаванні префіксів можлива зміна наголосу та чергування звуків.

Найпоширенішим способом творення слів в сучасній українській мові є суфіксація. В «Українська мова: енциклопедія» (2004) подано визначення: «суфіксальне словотворення – творення шляхом суфіксації, тобто приєднання суфіксів до твірної основи, яка може бути непохідною чи похідною» (671).

Українська мова має велику кількість суфіксів, що використовуються для утворення слів різних частин. Суфіксальний спосіб є одним з найпродуктивніших способів творення іменників. Українська мова має значну кількість суфіксів, які використовують для творення різноманітних іменників. Застосування суфіксів дозволяє варіювати значення та відтінки іменників залежно від контексту, що допомагає збагатити мову та виразність мовлення. Найпоширенішими іменниковими суфіксами української мови є: -ач, -ар, -ик, -инк, -ник, -ець, -янк та інші.

Особливостями суфіксального творення слів є те, що суфікси приєднуються до твірної основи або вже до наявного твірного слова. Надають можливість створювати нові слова зі значенням, яке відрізняється від значення базового слова. Суфікси увиразнюють значення слова, роблять його більш абстрактним, конкретним або емоційно забарвленим. Вони вказують, до якої частини мови належить слово, а також визначають його граматичні особливості, формуючи категорійне значення.

Лінгвісти з-поміж суфіксальної деривації виокремлюють також «нульову суфіксацію, з допомогою якої утворюються нові слова шляхом додавання нульового суфікса до слова без зміни його закінчення, тобто жодного звука до основи слова не додають. Дехто з дериватологів раніше використовував термін «бузсуфіксний спосіб» чи «безафіксний спосіб» для опису нульової суфіксації. Однак це було до введення поняття «нульова суфіксація». З прийняттям цього терміна, «безсуфіксний спосіб» втратив свою актуальність, оскільки нове визначення більш точно описує сутність цього процесу. Безсуфіксний спосіб не враховує наявності «нульового» складника, що має значення у словотворенні». (Горпинич, 1999, с. 116-118).

Розглядаючи безафіксне словотворення, Н. Ф. Клименко (2004) в праці «Українська мова: енциклопедія» пропонує таке визначення: «це спосіб словотворення одно- і кілька основних похідних, при якому не використовують словотворчі афікси» (с. 43).

Одним з різновидів конфіксального способу є «префіксально-суфіксальне словотворення – творення похідних одночасним додаванням до твірної основи префікса і суфікса» (Плющ, с. 45). Цей різновид афіксального словотворення дозволяє використовувати будь-яку частину мови як твірну основу й істотно поповнювати словниковий запас, створюючи нові лексеми, змінюючи значення та граматичні характеристики наявних слів. Припускаємо, що за допомогою префіксально-постфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального різновидів конфіксації назви птахів не утворюють, тому не розглядатимемо цих різновидів у курсовій роботі.

1.2.2. Складання

Складання (осново- і словоскладання) є одним з видів морфологічного словотворення, за якого нове слово формується шляхом об'єднання двох чи більше основ або окремих слів. Цей процес дозволяє створювати нові слова, поєднуючи вже наявні в мові лексичні одиниці. Складання – достатньо продуктивний спосіб поповнення лексичного складу мови для передання більш складних понять.

В українській мові способом складання утворюються слова двома різновидами: основоскладанням та словоскладанням.

Осново- і словоскладання є продуктивним способом словотворення, які сприяють збагаченню словникового складу мови. В різні історичні епохи ці способи мали свої особливості, такі як поява нових слів відповідно до соціальних потреб, збільшення складних слів і запозичень, що призводить до використання нових або розширення застосування вже наявних основ. (Клименко, Осново- і словоскладання у процесах номінації в сучасній українській мові, с. 134).

Н. Ф. Клименко (2004) в праці «Українська мова: енциклопедія» зауважує, що «основоскладання є найпродуктивнішим способом утворення складних слів, реалізованим шляхом поєднання основ за допомогою сполучних голосних та деяких інтерфіксальних морфем». (с. 447).

Словоскладання, за визначенням Н. Ф. Клименко (2004), – «це спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних – юстапозитів шляхом поєднання окремих слів чи словоформ» (Українська мова: енциклопедія, 2004, с. 616). Фактичний матеріал не фіксує жодної номінації птаха, утвореної способом словоскладання.

Слова, утворені способом складання, називаються складними. Українська мова має різні *афікси*, які допомагають утворювати складні слова. В. О. Горпинич, зазначає, що за характером словотвірних засобів розрізняють основоскладання чисте і складно-суфіксальне й дає визначення чистого основоскладання: «при чистому основоскладанні похідне утворюється від основи залежного компонента (з інтерфіксом або без нього) і самостійного слова» (Горпинич, 1999, с. 129).

Складно-суфіксальний спосіб словоскладання відбувається шляхом поєднання двох або більше основ, які змінюють своє значення та частково або повністю зберігають свою самостійність у похідному слові. Складні слова супроводжуються додаванням суфіксів до твірної основи.

1.3 Неморфологійні способи

Неморфологійними способами творення слів в українській мові є: морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний та лексико-семантичний.

1.3.1. Лексико-синтаксичний спосіб творення

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення, також відомий як зрощення, використовують для утворення нових слів шляхом поєднання лексем у межах одного слова. Л. Вакарюк & С. Панцьо (2007) у своєму словнику-довіднику «Український словотвір у термінах» подають визначення цього поняття таким

чином: «Це такий спосіб, коли похідне слово утворюється на базі вільного синтаксичного словосполучення, компоненти якого зливаються (зростаються) в єдину цілісну лексичну одиницю» (с. 192).

Похідні слова зберігають значення твірних словосполучень, тобто при утворенні похідних слів з інших частково зберігається смислове навантаження базових слів. Крім того, в процесі творення похідних слів відбуваються певні фонетичні зміни, наприклад: перекотиполе, натщесерце, донесхочу.

1.3.2. Лексико-семантичний спосіб творення

Лексико-семантичний спосіб творення – це утворення нового слова внаслідок зміни значення. Нове слово формується шляхом виділення омоніма, який втрачає семантичний зв'язок з багатозначним словом. Виділений омонім отримує нове лексичне значення завдяки додатковому навантаженню. Отже, це дозволяє багатозначним словам зберігати свою основну семантику, тоді як нові слова з'являються за рахунок додаткового семантичного навантаження. За визначенням І. Ковалика (1961), «лексико-семантичний спосіб – це навантаження новим лексичним значенням слова, яке існує у даній мові, при одночасному збереженні здебільшого первісного значення слова» (с. 34).

Зміна значення слова може статися під впливом контексту, у якому вживається слово, або в результаті зміни сприйняття інших слів, які вживаються разом з цим словом. За визначенням Горпинича (1999), лексико-семантичним (семантичним) називають такий спосіб, за якого «звукова оболонка твірного слова залишається незмінною, але слово набуває нового значення і стає похідним» (с. 131).

Висновки до розділу 1

Словотворення є одним з основних способів розвитку та збагачення лексичного складу мови. Українська мова має широкий спектр словотворчих засобів, які дозволяють створювати нові слова на основі відомих за допомогою

префіксів та суфіксів. Важливо не лише збагачувати словниковий запас, але й зберігати баланс між збереженням традиційних лексичних одиниць та впровадженням нових, щоб мова залишалася зрозумілою та доступною для всіх її користувачів.

Деривація як галузь мовознавства вивчає механізми творення слів. Відповідно до цих механізмів розрізняють морфологійні та неморфологійні способи словотворення. Припускаємо, що носії української мови утворюють орнітоніми за допомогою афіксації та складання, якщо говорити про морфологійні способи деривації, а також за допомогою неморфологійних способів – лексико-семантичного, лексико-синтаксичного та, можливо, морфолого-синтаксичного.

РОЗДІЛ 2. МОРФОЛОГІЙНА ДЕРИВАЦІЯ ОРНІТОНІМІВ

2.1. Афіксальні найменування

2.1.1. Суфіксація

На перший погляд, птахи – вільні створіння. Ніхто їх не утримує, і вони можуть вільно пересуватися по всій поверхні Землі. Кордони держав і морські простоти для них не перешкода. Насправді все не так просто. Птахи дуже міцно прив'язуються до відповідних ділянок, особливо до тих, де вони розташовуються (від кількох травинок у заглибинах між прибережними каменями до складних і дивних багатопверхових будівель), де переміщуються в пошуках сезонного корму, та отримують назви за своїми характерними рисами.

Найбільше архітекторів і будівельників фіксують серед сімейства горобиних, хоча сама пташка, що дала назву величезному сімейству, нічого видатного не буде, а при нагоді охоче поселяється в чужих гніздах, але не тільки горобині зводять складні спорудження.

У назівництві птахів суфіксація – один з найпродуктивніших способів. Орнітоніми утворюють за допомогою таких суфіксів:

-ан: *оран*; **-арик:** *вівчарик*; **-ар:** *шишкар*; **-ач:** *бородач, пугач, деркач*; **-ик:** *зяблик*; **-івк(а):** *горіхівка, пухівка*; **-ень:** *лежень*; **-ець:** *глушець, горобець, норець*; **-к(а):** *гуска, камінка, качка, качурка (можливо -ур -к), коровайка, перепілка, савка, синичка, сойка, лиска, чайка, чирка*; **-л(я):** *чапля*; **-ник:** *гуменник, могильник, пісочник*; **-нюк:** *смеречнюк*; **-ок:** *жайворонок, крячок*; **-оль:** *щиголь*; **-очк(а):** *курочка, рибалочка*; **-тух:** *пастух*; **-туш -ок:** *пастушок*; **-уб:** *яструб*; **-ур:** *снігур*; **-ух(а):** *ситуха*; **-чик:** *бугайчик, кібчик, рябчик*; **-юг:** *дрімлюга*; **-юк:** *канюк*; **-юх:** *омелюх, попелюх*; **-як:** *зеленяк*; **-янк(а):** *берестянка, вівсянка, коноплянка, кропив'янка, морянка, очеретянка, чирянка*.

Залежно від частиномовного статусу твірної основи у межах суфіксації можна виокремити такі групи:

1) **назви, утворені від іменникової основи:** *берестянка* від *берест*, *бородач* від *борода*; *бугайчик* від *бугай*; *вівсянка* від *овес*; *вівса*; *вівчарик* від

вівця; горіхівка від горіх; гуменник від гумно; гуска від гусь (гуси); жайворонок від жайворон; камінка від камінь; качурка від качур; кібчик від кібець; коноплянка від коноплі; коровайка від коровай; кропив'янка від кропива; курочка від курка; могильник від могила; морянка від море; омелюх від омела; орлан від орел; очеретянка від очерет; пастушок від пастух; пісочник від пісок; перепілка від перепел; попелюх від попіл; пухівка від пух; савка від сова; синичка від синиця (вигук зінь – зінь); смеччюк від смерека; снігур від сніг; сойка від соя (сяти); чирянка від чирок; шишкар від шишка.

2) назви, утворені від прикметникової основи: *глушець* очевидно утворено від *глухий*; *зеленяк* від *зелений*; *лиска* від *лисий*; *рябчик* від *рябий*; *синьга* від *синій*; *яструб* від загальнослов'янського корення «ястрб», що означає *швидкий*;

Весняний і літній ліс сповнений пташиних голосів. Дзвінки і чисті трелі горобця, крячок вони вони є звуконаслідувачами. Голос у них надзвичайно чарівний, чистий і сильний. Це, як правило, птахи, що належать до сімейства горобиних, у яких є кілька голосових м'язів, що дозволяють їм видавати складні та мелодійні звуки. У зв'язку з цим виокремлюємо ще одну групу назв птахів за морфологією належністю основи.

3) від вигукової основи: *бугай* звуконаслідувальне утворення за характером крику птаха «бугу» (ЕСУМ, Т. 1, с. 276); *горобець* має невизначене походження, проте припускається, що воно, очевидно, є звуконаслідувальним (ЕСУМ, Т. 1, с. 570); *грак* є звуконаслідувальним словом, яке описує звук, що нагадує хрипкий голос чи крик птаха, зокрема ворона або галки (ЕСУМ, Т. 1, с. 582); *канюк* сформоване за звучанням крику птаха «каня» (ЕСУМ, Т. 2, с. 367) та пов'язане з характером крику птаха «канючити» - настирно, дошкуляти проханням (Світ пернатих Чернігівщини у назвах, 1998, с. 12); *качка* звуконаслідувального походження крику качки, яке пов'язане з вигуком *ках* (ЕСУМ, Т. 2, с. 409); *дрізд* від крику дрозда «*drtri*» (ЕСУМ, Т. 2, с. 129); *зозуля* походить від праслов'янського звуконаслідування; ця назва виникла внаслідок імітації голосу птаха; сучасна форма сформувалася внаслідок асиміляції та спрощення приголосних (ЕСУМ, Т. 2, с. 274); *крех* утворене від звука, яке

характерне для цього птаха (ЕСУМ, Т. 3, с. 87); *крячок* від *кря*; *куріпка* від звуконаслідувального характеру «кур» (Світ пернатих Чернігівщини у назвах, 1998, с. 16); *перепел* виникло внаслідок подвоєння звуконаслідувального кореня пер- або пел-, який імітує звук крику перепела або його пурхання супроводжене розподібненням сонорних звуків (ЕСУМ, Т. 4, с. 344); *пугач* від *пу-гу* (ЕСУМ, Т. 4, с. 626); *сова* походить від звуконаслідувального походження (ЕСУМ, Т. 5, с. 341); *сорока* є словом звуконаслідувального походження, яке утворено від звуку, що видає ця пташка (ЕСУМ, Т. 5, с. 356); *чайка* – це слово виникло внаслідок звуків , що видає птах у процесі свого крику «ке» або «кјај» (ЕСУМ, Т. 6, с. 276); *чиж* від вигуку «чі» (ЕСУМ, Т. 6, с. 317); *чирка* виникло від імітації звуку птаха сіг (ЕСУМ, Т. 6, с. 324); *щеврик* має походження звуконаслідувального характеру (ЕСУМ, Т. 6, с. 502); *щиголь* від *щиг* – *щик* (ЕСУМ, Т. 6, с. 508);

4) від дієслівної основи: *гоголь* має різні теорії походження, однак точніша є теорія, яка пов'язує назву зі звуконаслідуванням з дієсловом «гоготати» (ЕСУМ, Т. 1, с. 543); *деркач* від звуконаслідувального дієслова «деркати», яке пов'язане з вигуком дер, що імітує звук пташиного крику (ЕСУМ, Т. 2, с. 40); *дрімлюга* від *дрімати* (ЕСУМ, Т. 2, с. 130); *дрохва* має індоєвропейське походження та пов'язується зі значенням «бігти», характерною ознакою цього птаха є більша здатність до швидкого бігу (ЕСУМ, Т. 2, с. 133); *дятел* має загальнослов'янське коріння і пов'язане з *довбати* (ЕСУМ, Т. 2, с. 154); *зяблик* від *зябнути* (мерзнути) через його вміння більш ефективно переносити холод, порівняно з іншими перелітними птахами (ЕСУМ, Т. 2, с. 285); *іволга* назва пов'язана з поняттям «волати, кликати»; інша версія, менш переконлива, походить від прикметника «вологий», нібито птах вважався вісником дощу (ЕСУМ, Т. 1, с. 399); *крячок* від *крякати* (ЕСУМ, Т. 3, с. 115); *лежень* від *лежати*; *норець* походить від *ниряти*, *пірнати*, оскільки цей птах має звичку постійно пірнати у воду (ЕСУМ, Т. 4, с. 111);); *пастух* пов'язаний зі словом *пасти*, також він отримав свою назву через характерну поведінку, яка нагадує роботу пастуха; їх також відрізняє те, що вони часто видавали звуки, які можуть

нагадувати «ду-ду», натхнені сопілкою пастуха (ЕСУМ, Т. 4, с. 312); *півень* пов'язане з дієсловом «піти» у значенні «співати» (ЕСУМ, Т. 4, с. 384); *рибалочка* від *рибалити* (ЕСУМ, Т. 5, с. 72); *сипуха* від сипіти «шипіти», назва умовлена шипучим голосом птаха (ЕСУМ, Т. 5, с. 241); *сич* від *сичати*, адже птах коли сердиться, ніби сичить (ЕСУМ, Т. 5, с. 248); *сокіл* не має однозначного походження, але його пов'язують зі *сокотати* (ЕСУМ, Т. 5, с. 345); *стрепет* відображає звуконаслідувальний характер, пов'язаний зі звуками, що виникають під час тріпотливого польоту цього птаха «шуміти, бушувати» (ЕСУМ, Т. 5, с. 438); *чапля* походить від характерної звички цих птахів повільно рухатися «чапати» (ЕСУМ, Т. 6, с. 280); *шпак* походить від праслов'янського слова, яке має вказане значення «дражнити, дратувати» (ЕСУМ, Т. 6, с. 456); *шуліка* слово походить від дієслова «шулькати» або «шулькнути», що означає кидатися на здобич, використовуючи стрімкий і точний політ (ЕСУМ, Т. 5, с. 488);

5) подвійна мотивація:

кулик має звуконаслідувальне походження та назва пов'язана з великим розміром ніг цього птаха (ЕСУМ, Т. 3, с.133); *ластівка* має різні версії щодо походження: 1. пов'язується з праслов'янським **lasta**, яке вказувало на контрастне забарвлення «темний з білим черевом чи грудьми», що є типовим для більшості видів ластівок; 2. Менш обґрунтовані теорії пов'язуються зі словами балтійських народів, які описують рухливість птаха: літати; прудкий; швидкий та звуконаслідувального *last* або *lapotati*, що означає швидко й нерозбірливо вимовляти. (ЕСУМ, Т. 3, с. 198);

від вигуквої і дієслівної основи: *гага* в основі назви лежить вигук «га-га» та дієслово «гагати» (ЕСУМ, Т. 1, с. 448); *гагара* походить від звуконаслідувального утворення «га-га» та пов'язане зі словом «гагати» (ЕСУМ, Т. 1, с. 448); *галка* від (в основі назви лежить звуконаслідування: крик птаха подібний до «гал-ка, гал-ка»; б) назва могла бути дана за кольором оперення, оскільки стародавнє східнослов'янське значення кореня «гал» - чорний. Проте, ця теорія мало ймовірна, бо корінь «гал» із значенням «чорний» зустрічається тільки діалектно у старосербській мові).

від вигукової та іменникової основи: *горлиця* від звуконаслідувального походження, проте є ще менш переконлива версія, що слово «горлиця» походить від слова «горло», через схожість форми вола у цього птаха (ЕСУМ, Т. 1, с. 568);

від прикметникової та дієслівної основи: *гоголь* пов'язане зі словом «гоготати», яке утворене за допомогою суфікса, який вказує на звук чи дію, що пов'язана з цим птахом; інша теорія має вторинне значення «молодцюватий», яке вказує на якість характеристики, такі як молодцюватість (ЕСУМ, Т. 1, с. 543); *жовна* – етимологія пояснюється по-різному: 1. пов'язується з праслов'янським «жовтий», 2. зближення з індоєвропейським «колоти, жалити; довбати» (ЕСУМ, Т. 2, с. 202); *огар* походить від слова «горіти», оскільки ці птахи мають звичку перебувати на відкритих місцевостях, особливо в літній період, коли суха трава часто загорається, але є ще інший варіант пов'язаний з іржаво-рудуватим забарвленням птаха (ЕСУМ, Т. 4, с. 152);

2.1.2. Конфіксація

За допомогою префіксально-суфіксального способу утворено такі слова: *загапастух* від *пасти* (ЕСУМ, Т. 4, с. 312); *нерезень* походить від слова «різний»; *підорлик* складається з префікса «під» який використовується для позначення чогось близького, схожого (у цій лексемі до слова «орел»); *підплитник* – птах часто гніздиться під камінням та походить від «плита» (ЕСУМ, Т. 4, с. 395); *підкоришник* отримав свою назву через особливу звичку шукати їжу під корою дерев, вони стрибають по стовбурах і гілках, зазираючи під кору, де можуть знаходити комах (Світ пернатих Чернігівщини у назвах, 1998, с.17); *припутень* походить від слова «путь» і вказує на те, що цей птах часто знаходиться біля шляхів і доріг (ЕСУМ, Т. 4, с. 575);

У називництві птахів зафіксовано такі конфікси: **зага-** + **-ух**, **не-** + **-ень**, **при-** + **-ень**, **під-** + **-ик**, **під-** + **-ишник**, **під-** + **-ник**.

Як бачимо, конфіксація як спосіб морфологічного творення орнітонімів за кількістю номенів значно поступається суфіксації.

2.1.3. Нульова суфіксація

Суть безафіксного способу полягає у тому що, слова утворюються шляхом додавання нульового суфікса до слова без жодного нового звуку до основи. Раніше використовували назву «безафіксний спосіб», проте з'явився новий термін «нульова суфіксація». Фактичний матеріал уможлиблює поділ орнітонімів з нульовою суфіксацією на дві групи:

утворені від дієслівної основи: *квак* від *квакати* (ЕСУМ, Т. 2, с. 414); *кряк* від *крякати* (ЕСУМ, Т. 3, с. 115–116); *лунь* – загальної етимології немає, але припускається, що слово пов'язане з праслов'янським *лупити* «обдирати», оскільки цей птах є хижим (ЕСУМ, Т. 3, с. 306); *сич* походить від слова «сичати», яке в українській мові означає «шипіти» (ЕСУМ, Т. 5, с. 248); *сип* пов'язане з *сипіти*, який видає сипкі звуки (ЕСУМ, Т. 5, с. 239);

утворені від прикметникової основи: *ворон* пов'язаний з кольором «воронний»; *лебідь* походить від загальнослов'янського слова «білий»; *голуб* від *голубий* (ЕСУМ, Т. 1, с. 555–556); *соловей* від *соловий* (*жовтувато-сірий*); *чернь* від *чорний* (ЕСУМ, Т. 6, с. 341);

Помітно, що нульова суфіксація, або, інакше, безафіксний спосіб творення істотно поступається суфіксальному творенню орнітонімів.

2.2. Складні найменування

Орнітоніми – складні слова утворені двома різновидами: за допомогою чистого складання та за допомогою складання з суфіксацією.

2.2.1. Чисте складання

Найменування цим способом мають такі твірні основи:

іменник + дієслово: *дерихвіст* утворене від дієслова *дерти* та іменника *хвіст*;

іменник + іменник: *шилохвіст* від *шило* і *хвіст*;

прикметник + іменник: *сиворакша* від *сивий* і *ракша* (ЕСУМ, Т. 5, с. 225), *синьохвіст* від *синій* і *хвіст*,

Чисте складання є менш поширеним способом творення орнітонімів порівняно з складанням з суфіксацією.

2.2.2. Складання з суфіксацією

Номени, утворені цим різновидом морфологічного способу, можна поділити на такі групи з урахуванням частиномовної кваліфікації твірних основ:

іменник + дієслово: *бджолоїдка* від *бджола* і *їсти*; *буревісник* від *буря* і *вістити*; *куропатва* «утворене з праслов'янських основ слів *кугь* «півень» і *рѣта* «птаха», назва також пов'язана з тим, що куріпки рухаються так само, як і кури» (ЕСУМ, Т. 3, с. 157); *мухоловка* від *муха* і *ловити*; *осоїд* від *оса* і *їсти*; *сорокопуд* від *основи іменника сорока* і *дієслова пудити*, назва утворилася на основі спостережень за малим відважним птахом, який відганяє від гнізда з пташенятами навіть сорок. Звідси й назва (лякати, гнати) (ЕСУМ, Т. 4, с. 357), *стінолаз* від *стіна* і *лазити*;

прикметник + іменник + -к(а)-: *синьошийка* від *синій* і *шия*; *широкони́ска* від *широкий* і *ніс*; *золотомушка* від *золото* і *муха*;

іменник + іменник + -ець: *серпокрилець* від *серп* і *крила*;

Складання з суфіксацією є досить продуктивним способом творення.

2.3. Семантика твірної бази орнітонімів

З погляду семантики твірної основи відіменникових найменувань, то орнітоніми можна погрупувати на ті, в основі мотивації якої є:

назви птахів: *бугайчик* ← *бугай* (ЕСУМ, Т. 1, с. 276); *гуска* ← *гусь* (ЕСУМ, Т. 1, с. 625); *качурка* ← *качур*; *кібчик* ← *кібець*; *курочка* ← *кури*; *орлан* ← *орел*, тому що *орлан* утворене за допомогою суфікса «ан» від слова *орел*, де суфікс в даному випадку вказує на належність (Світ пернатих Чернігівщини у назвах, 1998, с. 12); *пастушок* ← *пастух*; *перепілка* ← *перепел*; *савка* ← *сова* достатньо не обґрунтоване, але існує припущення, що це слово має спільний корінь зі словом «сова», проте це не підтверджено належними джерелами (ЕСУМ, Т. 5, с. 160); *синичка* ← *синиця*, *чирянка* ← *чирок*;

назви плодів, якими харчуються птахи: *вівсянка* – цей птах зустрічаються у лісах, часто харчуються на полях, де вирощується овес. Однак існує інше тлумачення, що його зовнішні ознаки асоціюються з жовтогарячим кольором, схожий на стиглий овес; *горіхівка* отримала свою назву через те, що живиться різними горіхами (ЕСУМ, Т. 1, с. 568); *гуменник* походить від слова «гумно», зазвичай це місце збору залишків зерна після обмолоту, яким птахи харчувалися цим зерном, стали відомі як гуменники (ЕСУМ, Т. 1, с. 619); *коноплянка* отримала цю назву через те, що живиться переважно конопляним насінням (ЕСУМ, Т. 2, с. 553); *омелюх* походить від того, що цей птах споживає плоди омели (ЕСУМ, Т. 4, с. 186); *шишкар* перебуває в соснових та ялинових лісах, і тому отримав назву через те, що харчується насінням хвойних дерев (ЕСУМ, Т. 6, с. 422);

назви місць, де водяться, мостять гнізда птахи: *берестянка*, тому що птах уміло використовує березову кору для маскування своїх гнізд на деревах; (ЕСУМ, Т. 1, с. 174); *камінка*, тому що мешкає в укриттях, створених камінням і гніздиться серед вапнякових відкладень, щілин та інших кам'янистих структур; (ЕСУМ, Т. 2, с. 359); *очеретянка* мешкає та гніздується серед очеретяних і чагарникових заростів та використовує очерет для сплетення своїх гнізд, через це отримала таку назву (ЕСУМ, Т. 4, с. 243); *пісочник* вибирає піщані ділянки для гніздування і живлення (ЕСУМ, Т. 4, с. 415);

назва матеріалу, з якого птахи мостять гніздо: *пухівка* отримала свою назву через здатність використовувати пух для будівництва свого гнізда;

назва частого місця перебування птахів: *кропив'янка* птах названий через те, що шукає та добуває собі їжу знаходячись в заростях кропиви (ЕСУМ, Т. 3, с. 104); *могильник* назва пов'язана із звичаєм цих птахів сидіти на степових могилах (ЕСУМ, Т. 3, с. 493); *морянка* очевидно походить від перебування птаха на морі; *смеречнюк* утворене від смерека «ялина звичайна, сосна звичайна», що є калькою першого компонента латинської наукової назви, проте назва була мотивована тим, що цей птах з'являвся інколи у хвойних лісах; (ЕСУМ, Т. 2, с. 319);

назва зумовлена за конкретною порою року: *снігур* вважається символами зими і з'являються, з першим снігом (ЕСУМ, Т. 5, с. 335),

назви предметів, за кольором яких названо птаха: *попелюх* є похідним словом, утвореним від слова «попіл», яке вказує на бурувате-сіре забарвлення верхньої частини птаха, що нагадує колір попелу (ЕСУМ, Т. 4, с. 515–516);

назви за зовнішніми ознаками: *бородач* отримав цю назву через свою «бороду» під дзьобом; *лиска* від *лисий*, тому що має характерний значок на лобі без пір'я (ЕСУМ, Т. 3, с. 242);

назви тварин, звуки яких унаслідували птахи: *вівчарик* слово є похідним від вівця (ЕСУМ, Т. 1, с. 390);

немотивовані з сучасного погляду: *ремез* немає загальноприйнятої етимології, але є такі: запозичена назва; вважається також власне слов'янською назвою, пов'язаною з ремесло (ЕСУМ, Т. 5, с. 56);

З погляду семантики прикметникової твірної основи, то нею є:

назви за внутрішніми ознаками: *глушець* походить від глухий;

назва, дана за кольором: *ворон* пов'язаний з кольором оперення птаха, адже він відомий своїм чорним оперенням «вороний» (ЕСУМ, Т. 1, с. 427); *зеленяк* отримав таку назву за зелене оперення та походить від *зелений*; *лебідь* має загальнослов'янське походження, який має значення «білий» та вказує на характерну білу забарвленість цього птаха (ЕСУМ, Т. 3, с. 205); *нерезень* назва пов'язана з особливістю забарвлення самців цього виду птахів, влітку їхня зовнішність стає більш подібною до оперення самок, які мають непомітне забарвлення (ЕСУМ, Т. 4, с. 74); *рябчик* отримав свою назву через характерне рябе забарвлення оперення (ЕСУМ, Т. 5, с. 153); *синьга* утворена від слова «синій»; *соловей* має характерне жовтувато-сіре забарвлення (ЕСУМ, Т. 5, с. 347–348);

назва за швидкістю пересування: *яструб* точна етимологія не з'ясована, але походить від загальнослов'янського кореня «ястр», яке має значення «швидкий» (ЕСУМ, Т. 6, с. 558);

Висновки до розділу 2

Українська мова багата структурно та семантично мотивованими назвами птахів, які часто відображають їхні характерні особливості. Деякі з цих назв є результатом прямої номінації, коли назва безпосередньо вказує на особливості цього птаха. Мотивовані орнітоніми вказують на конкретні риси чи характеристики птахів, такі як зовнішність, поведінка, звуки чи інші властивості. Інші назви є прикладом непрямой номінації, де властивості інших об'єктів або явищ використовуються для опису птахів. Вони формуються не прямо від їхніх властивостей, а відображають співвідношення вказуючи на певні характеристики. Українські назви птахів виникли на основі конкретних властивостей чи характеристик цих птахів, що є типовим для них. Багато орнітонімів, які утворюються за звуконаслідувальним принципом та описують зовнішні ознаки, рухи, звички, поведінку, спосіб життя, особливості харчування, улюблене місце для гніздування. Формування назв птахів на основі переважаючого кольору їхнього оперення є широко поширеним явищем. Українські найменування птахів відображають багатий культурний та природний спадок. Вони відзеркалюють увагу та сприйняття людей до різних видів птахів, їхню поведінку, особливості та важливість у середовищі. Кожен птах має свою унікальну назву, яка вказує на його особливості.

РОЗДІЛ 3. НЕМОРФОЛОГІЙНА ДЕРИВАЦІЯ ОРНІТОНІМІВ

3.1. Назви птахів, утворені лексико-синтаксичним способом

Боривітер від словосполучення *бори вітер*: «літературна назва птаха дана цьому маленькому соколу за звичку довго «висіти» в повітрі, тримаючись на одному місці проти вітру (ніби переборюючи його)» (Світ пернатих Чернігівщини у назвах, 1998, с. 5);

3.2. Назви птахів, утворені лексико-семантичним способом

Мартин ймовірно є перенесення імені людини на птаха, це було під впливом західноєвропейських мов (ЕСУМ, Т. 3, с. 401);

Висновки до розділу 3

Неморфологічні способи творення, а саме морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний та лексико-синтаксичний, не дуже поширені при творенні орнітонімів. Так, за допомогою морфолого-синтаксичного способу не утворена назва жодного птаха, хіба що назви типів, рядів і родин у класифікації птахів. Орнітоніми, утворені за допомогою двох інших способів неморфологічного творення належать до вкрай рідкісних.

ВИСНОВКИ

Словотворення вивчає спосіб творення слів, їхню структуру і взаємозв'язок між словами. Процес утворення нових слів за допомогою різних мовних засобів, шляхом зміни морфемної будови, звукового складу чи лексичного значення наявних слів. Словотвір дозволяє мові розвиватися, доповнюючи її словник новими термінами. Вивчення словотвору допомагає розуміти, як формуються слова, як їх значення змінюється та як вони взаємодіють.

Морфологічні способи творення є ефективними та поширеними при творенні орнітонімів, адже морфемні є найменшими значущими частинами слова, а їх комбінування дозволяє створювати нові слова або змінювати значення та форму вже наявних.

Суфіксація серед назв птахів є найпоширенішим способом, при якому нові назви формуються шляхом додавання суфіксів до твірної основи. Розглянуті назви орнітонімів свідчать про різноманітність процесу суфіксації залежно від типу основ. Відіменникових найменувань суфіксальним способом утворено 33 назви; від прикметникової основи – 6; від вигукової основи – 18 назв; дієслівної – 21; птахи, які мають подвійну мотивацію – 9. Отже, суфіксальний спосіб є надзвичайно поширеним явищем у називанні птахів.

Префіксально-суфіксальний спосіб є одним з різновидів конфіксального способу творення слів у мові. Цим способом творяться слова додаванням префікса і суфікса, утворюючи нове слово зі змінним значенням. З-поміж обстежених назв зафіксовано 6 орнітонімів, утворених цим різновидом конфіксації. Цей спосіб вважають менш продуктивним порівняно з іншими способами словотворення.

Безафіксне словотворення є процесом формування слів без застосування словотворчих афіксів. Нові слова створюються за допомогою основи без додавання додаткових частин. Крім того, можливе навіть усічення суфікса чи флексії. Безафіксним способом утворено 10 орнітонімів.

Основоскладання також є одним з поширених способів словотворення в українській мові, коли нове слово формується шляхом поєднання двох основ. Такий спосіб дозволяє створювати нові слова на основі наявних, що розширює лексичний запас мови за рахунок поєднання в одне слово різних слів.

З-посеред орнітонімів, утворених основоскладанням виявлено ті, що утворені чистим складанням – 4 назви, та ті, що утворені складанням з суфіксацією – 11 назв.

Неморфологічні способи творення є найменш продуктивними при творенні птахів України. Лексико-семантичний спосіб полягає у тому, що звукова форма слова залишається незмінною, але змінюється значення. Утворення нових слів або виникнення нових значень з уже наявного слова без зміни фонетичної форми. Лексико-семантичний спосіб не є продуктивним, тому що цим способом утворено лише одну назву. Лексико-синтаксичний спосіб, теж є найменш поширеним, при цьому способі утворено лише одну назву. Лексико-синтаксичним способом нове слово формується шляхом злиття вільних словосполучень. Зафіксовано лише одну назву птаха, утворену цим способом.

Отже, способи творення орнітонімів відбивають характерні особливості походження та творення назв, за найвиразнішими ознаками. Етимологічний аналіз допомагає встановити первинну назву слова, вивчаючи його походження.

РЕЗЮМЕ

Вивчення словотвірних процесів творення орнітонімів надає цікаві відомості про мовний розвиток та зв'язок мови з середовищем. Орнітоніми формуються за допомогою різних словотвірних засобів. Тему курсової роботи «Словотвір орнітонімів у сучасній українській літературній мові» обрано з метою визначити як утворилося слово на позначення назв птахів. Тематичний аналіз лексики допомагає виявити зв'язки між словами.

У **першому розділі** роботи розглянуто та проаналізовано теоретичні напрацювання у сфері способів творення слів. Здійснено огляд різних способів для формування та творення нових лексичних одиниць.

У **другому розділі** проаналізовано орнітоніми, утворені морфологічно та визначено семантику твірної основи. Ураховано етимологію слів, щоб з'ясувати їхнє походження та визначити, як це пливає на їхнє значення.

У **третьому розділі** розглянуто неморфологічні способи творення птахів та проаналізовано орнітоніми, які утворювалися цим способом.

Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. Обсяг роботи становить 33 сторінки. У списку використаної літератури налічується 19 джерел.

Ключові слова: *орнітоніми, способи творення, префіксація, суфіксація, складання, конфіксація, безафіксний спосіб, нульова суфіксація, лексико-семантичний спосіб, лексико-синтаксичний спосіб.*

RESUME

The study of the word-forming processes of the creation of ornithology provides interesting information about language development and the connection of language with the environment. Ornithonyms are formed with the help of various word-forming means. The topic of the term paper "**Vocabulary of bird names in the contemporary ukrainian literary language**" was chosen in order to determine how the word for the names of birds was formed. Thematic analysis of vocabulary helps to identify connections between words.

The the first part of the work, the theoretical developments in the field of ways of creating words are considered and analyzed. An overview of various methods for the formation and creation of new lexical units was carried out.

The second part ornithonyms are analyzed according to morphological methods of creation and the semantics of the creative base is determined. The etymology of words is taken into account in order to find out their origin and determine how this affects their meaning.

The third part non-morphological ways of creating birds are considered and ornithonyms that were formed in this way are analyzed.

The course work consists of an introduction, three part and conclusions. The volume of work is 33 pages. There are 19 sources in the list of used literature.

Key words: *ornitonyms, word-formation methods, prefixation, suffixation, composition, confixation, affixless method, lexical-semantic method, lexical-syntactic method*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бондаренко, Г. П. (2020). Морфологічні способи творення галузевих термінів на позначення понять лінгвістики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Т. 31 (70). №4, 12–17.*
- Вакарюк, Л. О., & Панцьо, С. Є. (2007). *Український словотвір у термінах: словник-довідник*. Тернопіль: Джура.
- Горпинич, В. О. (1998). *Українська словотвірна дериватологія*. Дніпропетровськ: ДДУ.
- Горпинич, В. О. (1999). *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб для студентів*. Київ: Вища школа.
- Грищенко, В. М. (2013). Про походження деяких українських назв птахів. *Беркут, 22 (2), 165–167.*
- Денисовець, І. В. (2022). Становлення та розвиток термінів на означення способів словотворення в українській дериватології. *Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Видво дім «Гельветика» (вип. 56. Т. 4), 3–39.*
- Дудик, П. С. (2005). *Стилістика української мови: навчальний посібник*. Київ: Видавничий центр «Академія», 17–20; 39–40.
- Коваленко, Н. Д. (2018). Орнітонім лелека в сучасному українському діалектному мовленні. *Філологічний часопис. Умань: ВПЦ «Візаві», 2 (12), 43–49.*
- Ковалик, І. І. (1979). *Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову*. Київ: Наукова думка. 5–56.
- Ковалик, І. І. (1961). *Вчення про словотвір*. Львів: Видавництво Львівського університету. Вип. 2.
- Куйбіда, В. В. (2005). Народні назви птахів. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, 253–262.*

- Клименко, Н. Ф. (1973). *Система афіксального словотворення сучасної української мови*. Київ: Наукова думка.
- Клименко, Н. Ф. (2014) Вибрані праці. Осново- і словоскладання у процесах номінації в сучасній українській мові. *Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго*. 134–153.
- Литвиненко, Я. О. (2019). Орнітомени у східнополіському діалекті: структура і просторове варіювання: дисертація. *Київ: Інститут української мови*. 147–191.
- Марисова, І. В., & Бойко, В. М. (1998). *Світ пернатих Чернігівщини у назвах: короткий етимологічний словник-довідник*. Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя.
- Плющ, М. Я. (2005). *Граматика української мови Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: Вища школа.
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., Зяблюк М. П. & інші (ред. кол.) (2004). *Українська мова. Енциклопедія* (2-ге вид., випр. і доповн.). Київ: Укр. енциклопедія.
- Сікорська, З. С. (1995). *Українсько-російський словотворчий словник*. Київ: Освіта.
- Шарлемань, М. (1927). *Словник зоологічної номенклатури. Ч.1: Назви птахів*. Державне видавництво України. 1 –64.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови (1982). В 7 тт. О. С. Мельничук (Ред.).